

ЗАОЧНИЙ РОЗГЛЯД ЦИВІЛЬНОЇ СПРАВИ: СУТНІСТЬ ТА УМОВИ

Бичкова С. С.,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ

У статті аналізуються положення цивільного процесуального законодавства України та судова практика з метою визначення сутності заочного розгляду справи, а також умов його проведення. Крім того, виявляється різниця у правових наслідках неявки учасників справи у судове засідання. За результатами проведеної розвідки вносяться пропозиції щодо оптимізації положень Цивільного процесуального кодексу України.

Ключові слова: процесуальне законодавство України, заочний розгляд справи, пропозиції до ЦПК України.

Заочний розгляд справи відомий різним правовим системам світу, він також застосовувався свого часу і на теренах сучасної України [4, с. 671]. Повернувшись до такої особливої процедури законодавець спонукала необхідність забезпечення справедливого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ для того, щоб гарантувати недопущення як зловживання процесуальними правами відповідачами, так і затягування цивільного судочинства. Крім того, введення цього інституту відповідало і міжнародним стандартам. Зокрема, згідно із ч. 2 принципу 2 Додатку до Рекомендації № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя, було рекомендовано: коли в ході судового провадження сторона поводить себе недобросовісно і явно зловживає процедурою з очевидною метою затягнути провадження, суд має бути наділений повноваженнями невідкладно ухвалити рішення по суті справи [8, с. 328].

Проте, як-то кажуть, «не так сталося, як гадалося»: в окремих випадках розгляд справ у порядку заочного провадження не спрощує, а ускладнює процес та дає відповідачу можливість його затягнути, оскільки він має право на скасування заочного рішення судом, який його ухвалив, після чого справа розглядається в загальному порядку [7].

Але не тільки це затягує процес захисту порушених, невизнаних і оспорених прав, свобод та інтересів, адже суди за відсутності згоди позивача на заочний розгляд справи, зазвичай, відкладають її розгляд.

Існують на практиці й інші проблеми, пов'язані з недостатньою розробкою законодавчих положень, що регламентують заочний розгляд справи, складністю їх застосування в конкретній ситуації або неоднозначним їх тлумаченням.

Наукових праць, присвячених особливостям ухвалення заочного рішення у цивільній справі, наразі не так багато. Але не можна не сказати, що вчені оминають увагою зазначені питання. Так, відповідну тематику в своїх працях висвітлюють, зокрема, В. В. Комаров, В. М. Кравчук, Д. Д. Лупеник, Ю. В. Навроцька, І. В. Удальцова, О. І. Угриновська, С. Я. Фурса, Г. В. Чурпіта та інші.

Проте досить часто більшість проблем заочного розгляду або залишаються невирішеними, або запропоновані науковцями шляхи їх розв'язання не знаходять у законодавця належної підтримки і подальшої реалізації.

Враховуючи такий стан розробки, метою цієї статті стало визначення сутності заочного розгляду справи та умов ухвалення заочного рішення.

У тлумачному словнику слово «заочний» пояснюється як такий, що «відбувається за відсутності особи, якої що-небудь стосується», до того ж, відповідна особа бере участь у чомусь, не будучи присутньою [2, с. 315]. Виходячи з такого тлумачення, можна вважати будь-який судовий розгляд справи за відсутності хоча б одного її учасника заочним.

Проте у цивільному процесуальному законодавстві України відповідний термін розглядається дещо звужено. Адже законодавець встановлює різні наслідки неявки учасників справи у судове засідання та передбачає термін «заочний» лише у випадках розгляду справи за відсутності виключно відповідача і тільки у встановлених ЦПК України випадках.

Юридична література вважає на це й надає приблизно однакові визначення аналізованої процесуальної категорії. Зокрема, заочний розгляд справи у спеціальному розумінні – це розгляд і вирішення цивільної справи у порядку позовного провадження шляхом використання спрощеного варіанта процесуального регламенту: за відсутності відповідача, належним чином повідомленого про час і місце судового засідання, якщо від нього не надійшло повідомлення про причини неявки або якщо зазначені ним причини визнані судом неповажними, на підставі наявних у справі доказів і за згодою на це позивача [11, с. 517].

Отже, питання про заочний розгляд справи виникає у разі неявки відповідача у судове засідання. Всі інші умови при визначенні можливості проведення розгляду справи у такому особливому порядку встановлюються тільки після того, як відповідач не з'явився.

Верховний Суд України неявкою відповідача визнає його фактичну відсутність у залі судового засідання при розгляді справи по суті. При цьому найвищий суд у системі судоустрою нашої держави наголосив, що неявкою відповідача є його особиста відсутність, а також відсутність його представника. Неявка відповідача в судове засідання після оголошеної перерви, зупинення провадження у справі та поновлення її слухання не дає підстав для ухвалення заочного рішення, оскільки відповідач брав участь у попередніх засіданнях, йому роз'яснювали його права та обов'язки, він висловлював свою думку і ставлення до позовних вимог [7].

На сьогодні в ч. 1 ст. 280 ЦПК України визначено, що суд може ухвалити заочне рішення на підставі наявних у справі доказів за одночасного існування таких умов:

- 1) відповідач належним чином повідомлений про дату, час і місце судового засідання;
- 2) відповідач не з'явився в судове засідання без поважних причин або без повідомлення причин;
- 3) відповідач не подав відзив;
- 4) позивач не заперечує проти такого вирішення справи.

У попередній редакції відповідної норми замість умови про неподання відзиву відповідачем закріплювалася така: «від відповідача не надійшло заяви про розгляд справи за його відсутності, або повідомлені ним причини неявки визнані неповажними».

Відсутність на сьогодні в ч. 1 ст. 280 ЦПК України умови, пов'язаної з неподанням відповідачем заяви про розгляд справи за його відсутності, може посприяти зловживанню позивачем своїми правами. Адже відповідно до ч. 3 ст. 211 цього ж нормативно-правового акта учасник справи (у тому числі і відповідач. – *Уточнено нами. – С.Б.*) має право заявити клопотання про розгляд справи за його відсутності. Але оскільки наявність останнього не охоплюється умовами проведення заочного розгляду справи, формально позивач вправі клопотати про ухвалення заочного рішення навіть за наявності задоволеного судом відповідного клопотання відповідача. Зважаючи на це, доцільно доповнити умови проведення заочного розгляду справи фразою «відповідач не заявив клопотання про розгляд справи за його відсутності, або суд не задовольнив таке клопотання».

Як бачимо, усі умови, визначені в ч. 1 ст. 280 ЦПК України, мають одночасно існувати для виникнення у суду права ухвалення заочного рішення.

Проте у ч. 4 ст. 223 ЦПК України передбачено інше правило: у разі повторної неявки в судове засідання відповідача, повідомленого належним чином, суд вирішує справу на підставі наявних у ній даних чи доказів (постановляє заочне рішення).

В юридичній літературі вказують на конкуренцію аналізованих статей ЦПК України і вважають за потрібне усунути таку неузгодженість законодавства [5, с. 54].

Спробуємо розібратися в логіці введення в ЦПК України двох настільки різних правил. Так, у разі першої неявки відповідача із дотриманням інших умов, закріплених у ст. 280 ЦПК України, питань не виникає, оскільки можна відразу проводити заочний розгляд справи. Проте якщо відсутня хоча б одна умова, а відповідач і надалі не буде з'являтися до суду, останній може ніколи й не відбутися. Для запобігання такого розвитку подій законодавець, вбачається, і встановив правило про ухвалення заочного рішення у разі повторної неявки належним чином повідомленого відповідача.

Судами імперативна вказівка закону, закріплена у ч. 4 ст. 223 ЦПК України, зазвичай, ігнорується. Навіть більше – Верховним Судом України у Практиці ухвалення та перегляду судами заочних рішень у цивільних справах вказується, що суд може провести заочний розгляд справи лише за наявності всіх умов, визначених у ст. 224 ЦПК України [7] (на сьогодні – ст. 280 ЦПК України).

Однак є і винятки. Зокрема, Апеляційний суд м. Києва, розглянувши у відкритому судовому засіданні справу за апеляційною скаргою ОСОБА_2 на заочне рішення Дарницького районного суду м. Києва від 03 червня 2016 р. у справі за позовом про стягнення заборгованості за кредитним договором, зазначив, посилаючись на ч. 4 ст. 169 ЦПК України (на сьогодні – ч. 4 ст. 223 ЦПК України), що заочний розгляд справи можливий у випадку повторної неявки відповідача [10].

Також судам не слід забувати й про те, що такі самі наслідки, як і при повторній неявці в судове засідання відповідача, повідомленого належним чином, настають і в разі, якщо відповідач (його представник) залишить залу судового засідання (ч. 6 ст. 223 ЦПК України).

Вище викладене доводить, що для того, щоб уникнути різного тлумачення відповідних норм процесуального законодавства та задля запобігання виникненню проблем у їх застосуванні на практиці, потрібно узгодити їх між собою і внести зміни до ст. 280 ЦПК України, додавши до її змісту положення про можливість ухвалення судом заочного рішення у разі повторної неявки належним чином повідомленого відповідача, від якого не надійшло заяви про розгляд справи за його відсутності, або якщо повідомлені ним причини неявки визнані неповажними, а також у разі залишення відповідачем (його представником) зали судового засідання незалежно від наявності згоди на це позивача.

Як уже зазначалося, у ЦПК України передбачаються різні наслідки неявки учасників справи, у тому числі й сторін, у судове засідання.

Зокрема, перша неявка в судове засідання учасника справи, якого повідомлено про дату, час і місце судового засідання, якщо він повідомив про причини неявки, які судом визнано поважними, є підставою відкладення розгляду справи (п. 2 ч. 2 ст. 223 ЦПК України). У разі ж неявки в судове засідання учасника справи (його представника) без поважних причин або без повідомлення причин неявки суд розглядає справу за відсутності такого учасника справи (п. 1 ч. 3 ст. 223 ЦПК України).

Наведені норми поширюються на випадки неявки в судове засідання, у тому числі й позивача, й відповідача. А ось положення, закріплене у п. 1 ч. 3 ст. 223 ЦПК України, щодо повторної неявки в судове засідання учасника справи (його представника) незалежно від причин неявки, яка є підставою розгляду судом справи за відсутності відповідного учасника справи, відповідача уже не стосується. У разі повторної неявки в судове засідання відповідача, повідомленого належним чином, суд має постановити заочне рішення, про що вже йшлося вище.

Щоб не зупинятися детально на наслідках постановлення заочного рішення, зазначимо лише, що вони є достатньо специфічними порівняно із розглядом справи за відсутності учасника справи, яке не тягне за собою застосування особливих процедур. Так, основна відмінність заочного розгляду справи від розгляду, що відбувається за загальними правилами, полягає в тому, що в результаті суд ухвалює окремий вид рішення суду – заочне рішення, яке може бути переглянуто двома різними способами: тим самим судом, якщо відповідач подасть заяву про скасування заочного рішення, і судом апеляційної інстанції, якщо позивач здійснить своє право на оскарження заочного рішення в загальному порядку, встановленому ЦПК України. Також у законі передбачається можливість ухвалення повторного заочного рішення та закріплюється право його апеляційного оскарження і позивачем, і відповідачем (детальніше про це див. [1]). Крім того, у ЦПК України встановлений різний порядок набрання законної сили рішенням суду та заочним рішенням суду.

У зв'язку з цим ми поділяємо висловлену в юридичній літературі думку, згідно з якою суд має роз'яснити позивачу його право на заочний розгляд справи, охарактеризувати особливості такого розгляду та звернути увагу на правові наслідки ухвалення заочного рішення [4, с. 677].

Повертаючись до правових наслідків неявки учасників справи, ще раз нагадаємо й про можливість проведення заочного розгляду справи у разі неявки відповідача в судове засідання без поважних причин або без повідомлення причин та за наявності інших умов, що їх містить ч. 1 ст. 280 ЦПК України.

Окремо для повторної неявки позивача в судове засідання без поважних причин або неповідомлення ним про причини неявки встановлено такий наслідок, як залишення судом позовної заяви без розгляду, крім випадку, якщо від позивача надійшла заява про розгляд справи за його відсутності, і його нез'явлення не перешкоджає вирішенню спору (ч. 5 ст. 223 ЦПК України). Відразу зауважимо щодо цього, що позивач не позбавляється права звернутися до суду повторно (ч. 2 ст. 257 ЦПК України).

З огляду на зазначене виникають запитання: чи доцільно встановлювати настільки різні наслідки неявки сторін у судове засідання? Чи слід поширити положення про заочний розгляд і на випадки неявки позивача?

На думку І. В. Уткіної, якщо позивач пред'явив необґрунтований позов, то залишення заяви без розгляду навряд чи можна вважати ефективним. А тому, продовжує автор, підтримуючи думку М. А. Гурвіча та Г. Д. Васильєвої, тільки рішення про відмову у позові може задовольнити інтереси відповідача щодо відновлення визначеності права, що було розхитано таким позовом. У зв'язку із чим обґрунтованим і доцільним є закріплення в законі можливості ухвалення заочного рішення за відсутності будь-якої із сторін [9, с. 130–131]. Подібну позицію займає і Ю. В. Навроцька [6, с. 5].

Відповідна пропозиція, дійсно, є доречною, однак за умови, що є підстави для відмови у позові. В іншому випадку – проведення заочного розгляду за відсутності позивача може лише додатково затягнути судовий процес і замість захисту інтересів відповідача, навпаки, порушити їх. Зважаючи на це, вбачається, що слід залишити незмінними наслідки неявки належним чином повідомленого позивача.

До набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» законодавець не встановлював, яке повноваження мав реалізувати суд у разі першої неявки відповідача у разі заперечення позивача проти заочного розгляду.

Судова практика йшла шляхом відкладення в такому випадку розгляду справи. Верховний Суд України навіть чітко визначив: якщо позивач не погоджується на розгляд справи в порядку заочного провадження, то суд відкладає розгляд справи та направляє відповідачу, який не з'явився, повідомлення про час і місце нового судового розгляду [7]. Але на це у судів не було достатніх правових підстав, оскільки у ЦПК України не закріплювалося відповідної підстави для відкладення розгляду справи.

На сьогодні ситуація змінилася: законодавець визначив повноваження суду в окресленому випадку. Так, якщо проаналізувати норми чинної редакції ЦПК України (п. 1 ч. 3 ст. 223, ч. 1 ст. 280 ЦПК України), можна зрозуміти, що з першою неявкою відповідача, належним чином повідомленого про дату, час і місце судового засідання, без поважних причин або без повідомлення причин, якщо

він подав відзив, а також у разі, коли позивач заперечує проти заочного розгляду справи, суд має розглядати справу за відсутності відповідача в загальному порядку.

Зрештою, привертає увагу ще один цікавий, на нашу думку, аспект: крім того, що у ЦПК України закріплюються правила про заочний розгляд справи лише у випадку неявки у судове засідання відповідача, законодавець ставить «знак рівності» між категоріями «постановлення заочного рішення» і «вирішення справи на підставі наявних у ній даних чи доказів».

На відміну від нашого національного цивільного процесуального законодавства, наприклад, в Цивільному процесуальному уложенні Німеччини встановлюються правила ухвалення заочного рішення не тільки у разі неявки відповідача (§ 331), а й позивача (§ 330). Також у цьому законодавчому акті розрізняється ухвалення заочного рішення і вирішення спору на підставі наявних матеріалів справи: у § 331-а визначається право сторони клопотати про вирішення спору на підставі наявних матеріалів справи замість заочного рішення [3, с. 115–116].

Проте проведення детального компаративістичного аналізу законодавства різних держав щодо заочного розгляду справи виходить за межі цієї наукової розвідки і є одним із перспективних напрямів проведення самостійного дослідження.

Підсумовуючи, зазначимо: на сьогодні законодавче регулювання проведення заочного розгляду не є досконалим. Задля його покращення необхідно внести зміни, принаймні, до умов ухвалення заочного рішення, а також чітко розмежувати випадки застосування положень ч. 4, 6 ст. 223 і ч. 1 ст. 280.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бичкова С. С. Перегляд та оскарження заочного рішення в цивільному процесі України: проблеми теорії та практики // Часопис цивільного і кримінального судочинства, 2017. № 4 (37). С. 155–163.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови; уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.: Ірпінськ: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
3. Гражданское процессуальное уложение Германии – Deutsche Zivilprozessordnung mit Einführungsgesetz: Вводный закон к Гражданскому процессуальному уложению: пер. с нем. М.: Волтерс Клувер, 2006. 472 с.
4. Курс цивільного процесу: підруч. / Комаров В. В., Бігун В. А., Баранкова В. В. та ін.; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. 1352 с.
5. Марчук О. Л. Перегляд заочного рішення суду: деякі питання практичного застосування / О. Л. Марчук, О. В. Бондарчук-Ладна // Судова апеляція. 2016. № 4 (45). С. 52–61.
6. Навроцька Ю. В. Заочний розгляд справи в цивільному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Львів, 2008. 20 с.
7. Практика ухвалення та перегляду судами заочних рішень у цивільних справах // Верховний Суд України: Офіційний веб-сайт. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/E32F4458CA0D0386C2257B7C00437718](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/E32F4458CA0D0386C2257B7C00437718) (дата звернення: 25.12.2017).
8. Рекомендація № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя (прийнята Комітетом Міністрів 28 лютого 1984 р. на 367-му засіданні заступників міністрів) // Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. К.: Юстон, 2015. С. 327–330.
9. Уткина И. В. Заочное решение в гражданском процессе. М.: Городец, 2003. 189 с.
10. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 03 листопада 2016 р. у справі № 753/15683/15-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62702620> (дата звернення: 25.12.2017).
11. Цивільний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бірюков та ін.; за заг. ред. С. С. Бичкової. 2-ге вид., допов. і переробл. К.: Атіка, 2010. 896 с.

Bychkova S. Investigation by default of the civil case: the essence and conditions

The provisions of the civil procedural legislation of Ukraine and the judicial practice are analyzed in this article in order to determine the essence of the investigation by default of the case, as well as the conditions for its realization. In addition, the difference in legal consequences of parties absence at the court hearing is revealed. According to the results of the research, the appropriate proposals are made for optimization the provisions of the Civil Procedural Code of Ukraine.

Keywords: procedural legislation of Ukraine, trial in absentia, proposals to the Civil Procedural Code of Ukraine.